

UNIwersytet w Białymstoku
Wydział Filologiczny
Katedra Badań Filologicznych „Wschód–Zachód”
Zakład Białorutenistyki i Literatur Wschodniosłowiańskich

BIAŁORUTENISTYKA BIAŁOSTOCKA

TOM 12

BIAŁYSTOK 2020

RADA NAUKOWA

Hermann Bieder (Salzburg), Lila Citko (Białystok),
Wolha Laszczyńska (Homel), Juryj Łabyncew (Moskwa),
Aleksander Łukaszaniec (Mińsk), Aleś Makarewicz (Mohylew),
Arnold Mcmillin (Londyn), Zoja Mielnikowa (Brześć),
Walenty Piłat (Olsztyn), Ludmiła Sińkowa (Mińsk),
Beata Siwek (Lublin), Alina Sabuć (Grodno)

RECENZENCI

Wanda Barowka (Witebsk), Mikołaj Chaustowicz (Warszawa),
Jan Czykwini (Białystok), Radosław Kaleta (Warszawa),
Siarhiej Kawalow (Lublin), Halina Parafianowicz (Białystok),
Łarysa Pisarek (Wrocław), Irena Rudziewicz (Olsztyn),
Inna Szwed (Brześć), Wolha Szynkarenka (Homel),
Bazyli Tichoniuk (Zielona Góra), Halina Tyczka (Mińsk),
Aleksander Wabiszczewicz (Brześć)

ADRES REDAKCJI

„Białorutenistyka Białostocka”
Wydział Filologiczny
Uniwersytetu w Białymstoku
Plac Niezależnego Zrzeszenia Studentów 1
15-420 Białystok

REDAKTOR NACZELNY

Halina Twaranowicz

SEKRETARZ REDAKCJI

Anna Alsztyński

Opracowanie graficzne

Stanisław Żukowski

Redakcja i korekta

Halina Twaranowicz

Redakcja techniczna i skład

Stanisław Żukowski

Przekład streszczeń na język angielski

Dorota Szymaniuk

Wszystkie artykuły są recenzowane

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2020

ISSN 2081-2515

Wydanie publikacji sfinansowano ze środków
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku
i Centrum Kulturalnego Białorusi przy Ambasadzie Republiki Białorusi
w Rzeczypospolitej Polskiej

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku

15-328 Białystok, ul. Świerkowa 20B

tel. 857457120

e-mail: wydawnictwo@uwb.edu.pl, <http://wydawnictwo.uwb.edu.pl>

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski

ідэй фенаменалагаў і неакрытыкаў. У гэтым сэнсе яна палемічная ў адносінах да традыцыйных устаноў аічыннага літаратуразнаўства. Аўтар манаграфіі слухна заўважыў: *Дубоўкава лірыка – гэта той мастацкі код, адназначная вобразна-сэмантычная інтэрпрэтацыя якога немагчымая* (с. 13). Манаграфія “Тугой спавіта вышыня... Сэнсаўтваральныя асаблівасці вобразнай сістэмы зборніка “Строма” У. Дубоўкі” – падсумаванне зробленага і запрашэнне да працягу дыялога пра сэнсаўтваральныя магчымасці вобразнай сістэмы лірыкі выдатнага майстра мастацкага слова з выкарыстаннем не толькі ўжытых аўтарам, але і іншых метадалагічных падыходаў.

Wanda Barouka

Witebski Uniwersitet Państwowy

im. P.M. Maszerowa

<https://orcid.org/0000-0002-1838-7691>

DOI: 10.15290/bb.2020.12.29

Насустрач іншым народам і культурам

М.А. Тычына, *Народ і вайна*, Мінск: Беларуская навука, 2015, сс. 433

Вывучэнне аічыннай ваеннай прозы, паэзіі і драматургіі, створанай у ХХ стагоддзі, займае асобную старонку ў беларускім літаратуразнаўстве. На думку М. А. Тычыны, аднаго з самых аўтарытэтных даследчыкаў аічыннай літаратуры, *перажытае беларусамі ў мінулых, вялікіх і малых, войнах ускладае на нас найадказнейшую задачу распавесці свету праўду пра вайну, пра духоўны стан і маральныя паводзіны асобнага чалавека і цэлага народа ў гістарычна адказны момант, на ўласным вопыце прадэманстраваць неабходнасць пашырэння “ўнутраных меж чалавецтва”, маральнай падрыхтаванасці супольнасці перад агрэсіўным наступам сусветнага зла, выявіць сутнасць беларускай ментальнасці і асаблівасці нацыянальнага характару* [1, с. 5]. Аб’ёмны і рознаскіраваны мастацкі матэрыял спарадзіў не менш разгалінаваную і складаную сістэму навуковых прац, прысвечаных падзеям 1914–1918 і 1941–1945 гадоў. Акрамя фундаментальных даследаванняў, прысвечаных самым розным аспектам беларускай ваеннай літаратуры, каштоўная інфармацыя змяшчаецца ў манаграфіях розных аўтараў пра жыццёвы і творчы шлях аічынных пісьменнікаў.

Грамадска-палітычныя змены на мяжы 1990-х гадоў паспрыялі актыўнаму вяртанню з нябыту ў літаратурны працэс Беларусі шэрагу важных імёнаў і твораў (кшталту аповесцей «Набліжэнне» Змітрака Бядулі ці «Варта на Рэйне» А. Гародні), што патрабуюць сучаснага прачытання. Амаль цэлае стагоддзе падобныя творы, паводле пэўных савецкіх ідэалагічных клішэ, павінны былі заставацца ў спецсховішчах. Паралельна пераасэнсоўваўцацца мастацкая сістэма тэкстаў, якія даўно сталі класікай беларускай літара-

туры (напрыклад, творы Цішкі Гартнага, Міхася Зарэцкага, Якуба Коласа, Кандрата Крапівы). У адпаведнасці з агульнымі тэндэнцыямі развіцця айчынай навукі пра прыгожае пісьменства постсавецкія навукоўцы разнявольваюцца метадалагічна: разглядаючы прозу і паэзію на ваенную тэматыку, яны *выкарыстоўваюць канцэптуальныя напрацоўкі сінергетыкі, сістэмнага, структурнага, функцыянальнага аналізу, ідэі аксіялогіі, герменеўтыкі, феноменалогіі, рэцэптыўнай эстэтыкі, нарталогіі дзеля пошукі (як правіла, на міждысцыплінарным грунце) новых “метадалагічных рэсурсаў” для вырашэння актуальных праблем* [2, с. 130].

На нашу думку, 1985–86 гады¹ (святкаванне саракавой гадавіны перамогі ў Вялікай Айчынай і Другой сусветнай войнах) сталі кульмінацыйнымі ў беларускім савецкім літаратуразнаўстве, бо ў гэты час з друку выйшла некалькі канцэптуальна значных манаграфій, якія прадвызначылі далейшае развіццё айчынай навуковай думкі ўжо ў постсавецкі перыяд. На ўвазе маюцца наступныя працы: «Поэзия и война» М. Ароцкі, «Боль и тревоги наши» Э. Гурэвіч, «Белорусская проза о войне и классическая трагедия» В. Жыбуля, «Общность судеб и сердец: Белорусская проза о Великой Отечественной войне в контексте русской и других литератур» В. Каваленкі, «Нравственный мир героя. Белорусская и югославская военная проза 60–70-х годов» Г. Тварановіч, «Народ и война. Национальный характер как объект изображения. Опыт историко-типологического анализа белорусской военной прозы» М. Тычыны.

Кніга «Народ и война» [4] прысвячалася праблемам карэляцый нацыянальнага і інтэрнацыянальнага ў беларускай ваеннай літаратуры, параўнальна-гістарычнага вывучэння гэтага пласта айчыннага прыгожага пісьменства на фоне здабыткаў іншых нацыянальных літаратур. Аўтар даследавання глыбока прааналізаваў тыпалагічныя і генетычныя аналогіі, якія ўзніклі паміж творами К. Чорнага, В. Быкава, А. Адамовіча, І. Чыгрынава, В. Казько і спадчынай Л. Талстога, М. Шолахава, К. Сіманова, Т. Мана, Э. Хемінгуэя і інш. Выданне 1985 года разам з усім паспрыяла станаўленню новай у беларускай літаратуразнаўчай навуцы галіны, прысвечанай асэнсаванню Першай сусветнай вайны ў ачынных прозе, паэзіі і драматургіі. Даследчык звярнуў увагу грамадскасці на ёмістае мастацкае ўвасабленне падзей «забытай» вайны менавіта ў беларускай літаратуры, абуджаючы цікавасць да апавяданняў «Рускі», «Генерал», «На этале», «Літоўскі хутарок», запісак «На імперыялістычнай вайне», аповесці «Ціхая плынь» М. Гарэцкага. Названыя творы сведчылі пра адмысловую нацыянальную спецыфіку ўвасаблення падзей 1914–1918 гадоў.

¹ Прыблізна ў той жа час у беларускай ваеннай літаратуры пачаліся значныя змены, звязаныя з *“адкрыццём рэчаіснасці”, з заглыбленнем у ... асновы чалавечага быцця ў свеце, у якім не знікла пагроза ядзернага канфлікта, узмацніўся экалагічны, антрапалагічны, сацыякультурны крызіс* [3, с. 120]. Нараджэнне новых твораў ішло павольна, бо на думку М. Тычыны, *яшчэ дзейнічалі магутныя стымулы, што зыгодзілі ад папярэдняга перыяду ... палітызаванай нацыянальнай свядомасці і ангажаванай літаратуры* [3, с. 120]. У новы час мастацтва слова адмаўлялася ад гіпертрафаванай гераяізацыі персанажаў, звярталася да балючых гістарычных тэм (напрыклад, масавых рэпрэсій напярэдадні Вялікай Айчынай вайны).

Паказальна, што М. Тычына ў 2015 годзе перавыдаў кнігу «Народ і вайна», значна дапрацаваўшы папярэдняе выданне. Зыходным пунктам даследавання было меркаванне, што *непрыняцце нацыянальнай самазамкнёнасці і сусветная адкрытасць насустрач іншым народам і культурам, літаратурам – лёсавызначальная асаблівасць беларускай літаратурнай класікі* [1, с. 4]. Гэтая думка і стала адмысловым мастком, які трывала паяднаў выданні 1985 і 2015 гадоў. Аўтар выбудоўвае сваю канцэпцыю развіцця беларускай ваеннай літаратуры, адносячы першыя спробы літаратурна-мастацкага асэнсавання баявых дзеянняў да часу стварэння асобных помнікаў даўняй літаратуры кшталту «Слова пра паход Ігаравы». Параўноўваючы беларуска-літоўскія летапісы з заходнееўрапейскімі хронікамі, М. Тычына заўважае розніцу ў адносінах да радзімы і ўласнага народа. На думку даследчыка, нашы продкі паэтызавалі подзвіг у імя Радзімы, асуджалі залішнія самалюбства, здраду, блуд [1, с. 58]. Асобна навуковец спыняецца на гуманістычных меркаваннях славетных беларусаў (Ф. Скарыны, С. Буднага, М. Гусоўскага) па пытаннях вайны і міру. У кнізе «Народ і вайна» тлумачыцца спецыфіка мастацкага ўвасаблення ўзброеных канфліктаў мінулага: *мела значэнне і тое, што беларуская гісторыя перапоўнена падзеямі, якія настолькі ўражвалі народную свядомасць, што працягалі час засланнямі памяць аб папярэдніх падзеях* [1, с. 58], таму ў мастацтве слова не заўсёды паспявалі ўвасобіцца пэўныя ўзброеныя канфлікты ў форме закончаных твораў.

М. Тычына прасачыў асноўныя этапы станаўлення айчынай літаратуры на ваенную тэматыку ў XX стагоддзі. Звяртаючыся да беларускай прозы, паэзіі і драмы, прысвечанай Першай сусветнай вайне, аўтар вылучае некалькі канцэптуальных твораў. Так, у паэме «Песні вайны» Я. Купалы даследчык спыняецца на дэтальным аналізе фальклорнага складніку. У выпадку з паэмай «Вайна вайне» Я. Коласа, літаратуразнаўца сцвярджае адмысловы статус гэтага твора, бо згаданая паэма – *паэтычны варыянт шматлікіх празаічных твораў пра Першую сусветную вайну, якія з’явіліся ў 20–30-я гады мінулага стагоддзя ў савецкай літаратуры, дзе “хаджэнне па пакутах” закаханых складала аснову мастацкага сюжэту* [1, с. 119]. Зварот да дакументальна-мастацкіх запісаў «На імперыялістычнай вайне» М. Гарэцкага дазволіў засяродзіцца на ўласцівым некаторым персанажам-беларусам *арыстакратычна-духоўным поглядзе на вайну, характэрным перш за ўсё Лявону Задуме* [1, с. 132]. Гэты герой-інтэлігент параўноваецца з героямі знакамітых Э.М. Рэмарка і Э. Хемінгуэя, бо іх яднала *такая агульначалавечая рыса, як прага чысціні, прастаты, адмаўлення глушні, няшчырасці, дурноты* [1, с. 134].

М. Тычына працягнуў свае кампаратыўныя росшукі, аналізуючы выбраныя творы беларускіх пісьменнікаў, напісаныя ў кароткі перыяд паміж дзвюма сусветнымі войнамі («Смерць Германа Васермана» П. Гартнага, «Навела без назвы» і «Сустрэча» П. Галавача, «Герой нацыі» і «Тэорыя Каленбрун» Э. Самуйлёнка, «Сустрэчы» М. Лынькова, «Хлопцы алошнай вайны» А. Куляшова). Гэтыя творы вылучаліся сваёй канцэпцыяй: у іх гучаў заклік да пільнасці, бо на даляглядзе з’явіліся прыкметы новай вялікай вайны. На думку аўтара кнігі «Народ і вайна», *голос беларускіх пісьменнікаў гучаў ва ўнісон з папярэджан-*

нямі замежных пісьменнікаў-антыфашыстаў Р. Ралана, Т. Мана, Э.М. Рэмарка, Э. Хемінгуэя, Г. Зегерс, Л. Фейхтвангера, К. Чапека [1, с. 146].

Што датычыцца беларускай прозы пра Вялікую Айчынную вайну, то, паводле даследчыка, яна прайшла некалькі паваротных этапаў: *гераізацыі, калі пераважаў народны эпас (Я. Колас, К. Чорны, М. Лынькоў, І. Мележ, І. Шамякін, А. Кулакоўскі), час лірызацыі, калі на першы план выйшла аўтабіяграфічная проза (І. Шамякін, Я. Брыль, В. Быкаў, А. Адамовіч, І. Навуменка, А. Карпюк), час трагедызацыі, калі свой драматычны вопыт увасобіла ... “забітае пакаленне” ... і пакаленне “дзяцей вайны” (І. Пташнікаў, В. Адамчык, І. Чыгрынаў, М. Стральцоў, В. Казько, А. Кудравец, В. Карамазай)* [1, с. 352]. Пільная ўвага ў выданні звернута на кнігі А. Адамовіча, І. Навуменкі, Я. Брыля, І. Шамякіна, В. Быкава, А. Карпюка, персанажамі якіх абраны асобы, выхаваныя ў паслярэвалюцыйнай Беларусі («пакаленне савецкіх людзей, адукаваных, начытаных, мэтанакіраваных да лепшага ў чалавеку, пакаленне кніжнікаў і летуценнікаў») [1, с. 273]. Іх жыццёвы шлях супаў з безліччу выпрабаванняў (калектывізацыя, класавая барацьба першых год станаўлення савецкай улады, пазнейшае паляванне на «ворагаў народа»), якія знайшлі адлюстраванне ў творах згаданых аўтараў.

Асаблівая ўвага ў выданні 2015 года звернута якраз на творы А. Адамовіча, В. Адамчыка, В. Быкава, В. Казько, В. Карамазова, І. Навуменкі, І. Пташнікава, І. Чыгрынава, І. Шамякіна, якія пабачылі свет пасля 1985 года. У раздзеле «Вайна і літаратура: праблемы новага мыслення» навуковец вызначыў некалькі канцэптуальных рыс сучаснай беларускай літаратуры пра вайну: *адбываецца адмова ад амбіцыйных прэтэнзій аўтараў ваенных твораў, першым чынам аўтараў раманных серыялаў, “стварыць сучасную “Вайну і мір”, і асноўная задумка пераносіцца на запаўненне лакун гістарычнага ведання, мастацкае пераасэнсаванне класічнай традыцыі, імкненне высунуць на першы план праблему існавання “чалавека-у-свеце”, інтэнцыянальнай пагружанасці сьвядомасці ў глыбіні сапраўднага быцця* [1, с. 374]. Акрамя таго, у даследаванні падкрэслена, што праблемнае поле сучаснай беларускай літаратуры пра вайну характарызуецца «імкненнем выпрацаваць цэласна-абагульненае веданне аб чалавеку і свеце ў экстрэмальнай сітуацыі» [1, с. 352]. Асобны раздзел М. Тычына прысвяціў прозе беларускіх навукоўцаў (Н. Перкіна, Ф. Янкоўскага, У. Калесніка, Л. Гараніна, У. Гніламёдава), прысвечанай падзеям Вялікай Айчынай вайны.

Беларуская ваенная проза XX стагоддзя – з’ява самабытная. Прысвечаная ў пераважнай большасці падзеям дзвюх сусветных войнаў, яна, тым не менш, увабрала ў сябе згадкі і пра іншыя ўзброеныя канфлікты, якія так ці інакш адбіліся на лёсе нашага народа ці асобных яго прадстаўнікоў. Сучасныя беларускія даследчыкі імкнучца комплексна разгледзець гэтую багатую спадчыну, у тым ліку – пашырыць фактаграфічную базу за кошт твораў, напісаных за межамі СССР (найперш на беларуска-польскім памежжы). Метадалогія беларускага літаратуразнаўства XXI стагоддзя, узбагачаная новымі паняццямі і міждысцыплінарнымі падыходамі і свабодная ад ідэалагічных рамак мінулага, дазваляе працягнуць аналітычнае вывучэнне ваеннай літаратуры як мастацкай з’явы, канцэптуальна значнай для беларускага грамадства.

Кніга М. Тычыны «Народ і вайна» працягвае традыцыі беларускага літаратуразнаўства па вывучэнні беларускай прозы, паэзіі і драматургіі на ваенную тэматыку. У кнізе прапанаваны асноўныя этапы станаўлення беларускай ваеннай літаратуры ХХ стагоддзя, якая ўзрасла на глебе мастацкіх дасягненняў папярэдніх эпох; комплексна разглядаюцца творы М. Гарэцкага, Я. Коласа, Я. Купалы, А. Адамовіча, В. Быкава, А. Карпука, І. Навуменкі, І. Пташнікава і інш.; вызначаюцца асноўныя ідэйна-мастацкія трансфармацыі ў айчыннай прозе пра Вялікую Айчынную вайну (ад 1950-х гадоў па сённяшні дзень).

Кніга «Народ і вайна» М. Тычыны – адмысловая энцыклапедыя па гісторыі беларускай ваеннай літаратуры, плён жыцця чалавека, які напрацягу дзесяцігоддзяў «жыве» у тэме поруч з тымі пісьменнікамі, разам з якімі інтэлектуальна адкрываў новыя сэнсы ў самым заідэалагізаваным даследчым полі. Кніга ўвасабляе прагрэс усяго беларускага літаратуразнаўства ў паслясавецкую эпоху, яго імкненне аб’ектыўна і дэталёва разгледзець тэму, якая стала скразной для нашага мастацтва слова ў ХХ стагоддзі.

L I T E R A T U R A

1. Туцьна М., *Narod i vajna*, Minsk: Belaruskaâ navuka, 2015 [Тычына М., *Народ і вайна*, Мінск: Беларуская навука, 2015].
2. Šaŭlâkova-Barzenka Ī., *Krytyka i literaturaznaŭstva*, (u:) *Gistoryâ belaruskaj literatury HH stagoddzâ*. У 4 т., т. 4, кн. 3, 2-е выданне, Мінск: Беларуская навука, 2015 [Шаўлякова-Барзенка І., *Крытыка і літаратуразнаўства*, (y:) *Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя*. У 4 т., т. 4, кн. 3, 2-е выданне, Мінск: Беларуская навука, 2015].
3. Туцьна М., *Velikaâ Otečestvennaâ vojna v proizvedeniâh sovremennyh belorusskih pisatelej*, (u:) *Da 80-goddzâ narodnaga piš'mennika Belarusivasilâ Bykava: Zbornik navukovyh artykulaŭ*, Minsk 2005 [Тычына М., *Великая Оте́чественная война в произведениях современных белорусских писателей*, (y:) *Да 80-годдзя народнага пісьменніка Беларусі Васіля Быкава: Зборнік навуковых артыкулаў*, Мінск 2005].
4. Туцьна М., *Narod i vojna. Nacional'nyj karakter kak ob'ekt izobraženiâ. Opyt istoriko-tipologičeskogo analiza belorusskoj voennoj prozy*, Minsk: Nauka i tehnika, 1985 [Тычына М., *Народ и война. Национальный характер как объект изображения. Опыт историко-типологического анализа белорусской военной прозы*, Минск: Наука и техника, 1985].

Zoja Traciak

Uniwersytet Państwowy w Połocku

<https://orcid.org/0000-0002-5752-9058>